

- Cook V. J., Newson M. Chomsky's Universal Grammar: An Introduction (2nd edition), Oxford: Blackwell Publishers, 1996, p. 270
- Richard Nordquist, Surface Structure (Generative Grammar), <https://www.thoughtco.com/surface-structure-transformational-grammar-1692009> (online məqalə)
- Richard Nordquist, Transformational Grammar (TG) Definition and Examples, <https://www.thoughtco.com/transformational-grammar-1692557> (online məqalə)

DİLÇİLİKDƏ “DİL KİMLİYİ” ANLAYIŞININ NƏZƏRİ-KONSEPTUAL ƏSASLARI

BƏNÖVŞƏ MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dillər Universiteti

Tərcümə fakültəsi

benovshem.m@gmail.com

BAKI, AZƏRBAYCAN

XÜLASƏ

Məruzədə müasir dilçilik elminin ən aktual və dinamik inkişaf edən sahələrindən olan koqnitiv dilçiliyin maraq dairəsinə daxil olan və mahiyyət etibarilə multidisiplinar səciyyə daşıyan yeni linqvistik konsepsiyanın nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi hədəf alınır. Dil kimliyi problemi psixologiya, sosiologiya, kulturologiya, məntiq elmlərilə əlaqəli olduğundan geniş spektrli problemlərin təhlil həllini təklif edə bilər ki, bu da homin konsepsiyasının nəzəri əsaslarının öyrənilməsinin aktuallığını əhəmiyyətli dərəcədə əsaslandırır. Bilavasitə tədqiqat sahəmizi təşkil edən müasir Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarların dil kimliyinin müqayisəli təhlil məqamına gəlincə, burada gender problemlərinin də cəlb olunması, həmin araşdırma sahəsinin aktuallığını daha da artırmış olur. Belə ki, istər Azərbaycan, istərsə də Qərbi toplumları üçün son dövrlər xüsusi aktuallıq qazanmış gender assimetriyası ilə mübarizə məsələlərinin ön plana alınması həmin assimetriyanın dildə hansı səviyyədə və hansı formata əks olunduğunu müəyyənləşdirmək zərurəti yaradır. Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycan dilçiliyində, ümumiyyətlə “dil kimliyi” probleminin sistemli təhlilinin yer almaması ilə şərtlənir. Təqdim edilən məruzə təkcə Azərbaycan dilçiliyi üçün deyil, ingilisdilli araşdırmalar üçün də qadın yazarların dil kimliyinin müqayisəli tədqiqini hədəf alan ilk araşdırma sayıla bilər. Tədqiqatın praktik əhəmiyyətinə gəlincə, onun elmi nəticələri gender dilçiliyini hədəf alan, psixolinqvistikanın müxtəlif sahələrinə həsr olunan seçmə fəhnələrin tədrisində istifadə edilə bilər. Nəticəyə gəlincə, tədqiqat əsasında aparılan araşdırmalar istər Azərbaycan, istərsə də qadın yazarların dil kimliyinin formalaşmasında onların sosial (o cümlədən, irqi, dini qruplara aidlik baxımından) kimliklərinin, psixososial özəlliklərinin, aldığı təhsil və intellektual səviyyələrinin (o cümlədən, emosional intellektlərinin) həlledici rol oynadığını söyləməyə əsas verir.

AÇAR SÖZLƏR: Açar söz-1: “dil kimliyi”, açar söz-2: koqnitiv dilçilik, açar söz-3 müasir Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarlar

GİRİŞ

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Aparılan araşdırmanın əsas məqsədi Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarların bədii əsərlərinin təqdim etdiyi materiallara istinadən dil kimliyi anlayışının nəzəri konseptual əsaslarının müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi vacibliyindən çıxış etmişik: 1) dil kimliyi anlayışının koqnitiv dilçilik kontekstində dəyərləndirməsini aparmaq; 2) yaradıcı şəxsin dil kimliyini formalaşdıran faktorları müəyyənləşdirmək; 3) Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarların dil kimliyinin fərqli və ortaq cəhətlərini formalaşdıran cəhətləri təsbit etmək.

Tədqiqatın aktuallığı: “Dil kimliyi” bilavasitə linqvistikanın tədqiqat sahəsini təşkil etsə də, burada psixolinqvistik, sosiolinqvistik, etnolinqvistik xarakterli təhlil istiqamətlərinin simbiozunun ləbədlənib, ümumilikdə, dilçilik elminin konqlamerativ əsaslı inkişafı baxımını da təşviq edir ki, bu da bir daha müəzzünun araşdırılmasının aktuallığını şərtləndirir. Söhbət qələm sahiblərinin və ya siyasi xadimin dil kimliyindən gətdikdə isə burada artıq ədəbiyyatla, politologiya ilə əlaqəli multidisiplinar-

lıqdan sğhbət gedir ki, bu da elm sahələrinin konqlomerasiyasını bəyan edən müasir elmi fəhmin, qllobal elmi təfəkkürün inkişafı baxımından da xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat Azərbaycan dilçiliyində dil kimliyi probleminin sistemli təhlilini hədəf alan ilk araşdırma olması etibarilə yetərincə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Azərbaycan dilçiliyində noinki qadın yazarların, ümumiyyətlə yaradıcı şəxslərin və bütövlükdə hər hansı formata fərdin dil kimliyinin araşdırılmasını hədəf alan tədqiqat ərsəyə gətirilməmişdir. Onu da qeyd edək ki, tədqiqatda ümumiyyətlə, dilçilik elmində, koqnitivistikada ilk dəfə olaraq, Azərbaycan və ingilis dilli fərdlərin dil kimliyinin müqayisəli təhlili təqdim edilir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: Araşdırma “Gender dilçiliyi”, “İngilis dilinin üslubiyatı”, “Azərbaycan dilinin üslubiyatı”, “Müasir ingilis ədəbi dili”, “Dil və cəmiyyət”, “Dil və şəxsiyyət” və s. bu kimi əsas və seçmə fənn bloklarının tədrisi işində istifadə edilə bilər.

Dil kimliyi terminin ilkin dəyərləndirməsi, daha dəqiq desək, bu anlayış haqqında ilk məlumat neohumboltcu alim Leo Vaysgerberin məşhur “Ana dili və ruhun formalaşması” əsərində yer almışdır. V.Humboldt ideyalarının yeni formata təkrar dəyərləndirilməsini aparmış dilçi böyük solafinin xalqın dili və onun ruhunun üzvü bağlılığı haqqında düşüncələrinin məntiqi davamı kimi ortaya çıxmışdır. Ümumi dilçiliyin “atası” yazırdı: “Xalqın ruhu elə onun dilidir; və xalqın dili elə onun ruhudur. Bundan daha güclü eyniyyət təsəvvür etmək çətindir. Hansı şəkildə onların anlama üçün əlçatmaz olan vahid mənbəyə çevrildikləri bizim üçün sirr olaraq qalır... Yalnız xalqın mənəvi gücü onun üçün həyatı və müstəqil başlanğıcıdır, dil isə ondan (bu başlanğıcdan – B.M.) aslıdır ” [1 ; 68] . V.f.Humboldtun bu fikirlərinin dünyanın dil mənzərəsi nəzəriyyəsinin ideya-konseptual əsasını təşkil etdiyi söyləsək, düşüncürük ki, yanılmarıq. Məhz, bu yanaşma əsasında intişar tapmış dil mənzərəsi konsepsiyası ilə L.Vaysgerberə dil şəxsiyyət faktorunun əvvəclüklü fərqləndirməyə səvq etmişdir. Dilçi kollektiv olan dil mənzərəsi ilə fərdi olan dil mənzərəsinin qarşılaşdırılması nəticəsində dil kimliyi konsepsiyasının ideya-nəzəri “toxumunu” atmağa müvəffəq olmuşuzdur. Belə ki, dilçi yazırdı: “Hər bir insan öz ana dilinin mənimlənməsi və istifadəsi prosesində manevar imkanlarına malik olur və ...bu çərçivədə o, öz şəxsiyyətinin (yəni, söhbət bilavasitə dil kimliyindən gedir. – B.M.) özünəməxsusluğunu ifadə etməyə qadir olur” [2 ; 135]. Göründüyü kimi, dilçi eyni leksik, qrammatik inventardan yararlanan toplum fərdlərinin öz fərdi özünəməxsusuluqlarından doğan “manevr imkanlarını” sərgiləməsinə, məhz dil kimliyi faktoru ilə əlaqələndirmişdir. Daha sonra bu fikir böyük rus alimi akad.V.Vinoqradov tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Bilavasitə, “dil kimliyi” istilahı da, 1930-cu ildə məhz, V.Vinoqradov tərəfindən dilçiliyə gətirilmişdir [3]. Lakin müasir dilçilikdə homin ideyanın sıçrayışlı inkişafı daha çox Y.N.Karaulovun adı ilə bağlıdır. Öz növbəmizdə, onu da dəqiqləşdirmək istərdik ki, Humboldt ideyaları XIX əsr dil psixologizmini, daha sonrakı mərhələdə dünyanın dil mənzərəsini törətmişdir ki, sonuncu da dil kimliyi konsepsiyasının ideya-nəzəri sütunlarından birini təşkil etmişdir. Əgər dünyanın dil mənzərəsi ideyasının müasir koqnitivikanın əsas ideya doktrinalarından biri olduğu gerçəkliyindən çıxış etsək, bu zaman dil kimliyi ideyasının “ikinci nəsli” törəmə konsepsiyaları sırasında yer aldığını təsbit etmiş olarıq.

Dil kimliyinin formalaşdırıcı faktorlar məcməsinə gəlincə, bunun çoxrəngli, həyatın bir çox aspektlərini əks etdirən geniş palitralı amillərdən ibarət olduğunu yaqin edə bilərik. Y.D.Karaulovun sözlərilə desək, “dil kimliyi məişət dilinin digər tərəfindən başlayır. Elə bir tərəfindən ki, burada intellektual güclər “oyuna” cəlb olunur və onun tədqiqinin ilk mərhələsi mənə iyerarxiyalarının təsbiti və onun (həmin dil kimliyinin – B.M.) tezarusunda, dil mənzərəsində yer alan dəyərlərin müəyyənəndirilməsi ilə bağlıdır” Dilçiyə görə, birinci mərhələ linqvo-koqnitiv, ikinci mərhələ isə daha çox praqmatik mahiyyət kəsb edir. [4 ; 68].Başqa sözlə desək, ilk mərhələdə dil kimliyini onu ortaya qoyan şəxsin “koqnitiv pəncərəsi”ndən dəyərləndirmək lazımdır ki, bu da özü ilə psixolinqvistik əsaslı diaqnostikani, dünyanın dil mənzərəsinin kollektiv və fərdi şüurda ifadəsi məqamlarını (yəni, etnomentalıq və fərdi psixologizmi) ehtiva edir. Bu məqamda fərdin milli, dini, sosial kimliyinin onun dil mənzərəsindəki inikası səviyyəsinin təsbiti həlledici rol oynayır. Növbəti mərhələ isə, dil kimliyi daşıyıcısının intensiyasına, yəni danışq aktının icrası zamanı ifadə etdiyi praqmatik məqamların müəyyənəndirilməsi vacib sayılır.

Dil kimliyi problemi bilavasitə koqnitivikanın araşdırma predmetini təşkil etdiyindən, koqnitiv elmlər konqləmeratına daxil olan digər elm sahələrinin də bu sahənin araşdırılmasına cəlb olunması, dil kimliyinin psixoloji məqamlarına (psixologiya elmi, daha ətraflı bax: [5]), onun yaradıcı şəxsin

ideyalarının verbal representasiyasında (ədəbiyatşünaslıq elmi) roluna diqqət ayırması tam məntiqəməvafiq görünür.

Konkret olaraq, yaradıcı şəxslərin dil kimliyində onların fərdi şəxsiyyət altyapısının (background) təsbiti mühüm rol oynayır. Bu işə həmin yaradıcı şəxsləri formalaşdıran sosial-siyasi mühit, psixosomasiyal statusu, ictimai süür (etnomental) faktoru və s. bu kimi amillərin nəzərə alınmasını ləğv edir. Belə ki, əslində, bütün yaradıcı insanlar kimi yazırlar da öz əsərlərində aşkar və ya implisit şəkildə özlərini, öz real kimliklərini, arzu və istəklərini, sosial-siyasi prioritetlərini, əxlaqi-mənəvi dəyərlər sistemini ifadə edirlər. Bu amillərin dildə ifadə formatı işə məcəmu etibarilə, yəni ayrı-ayrı faktorların vəhdət halında, məhz dil kimliyini ərsəyə gətirir. Məsələn, Kanada əsilli ingilisdilli məşhur yazıq, Buker mükafatı laureatı Marqaret Etvud (1939-) fransız dilli əhalinin üstünlük təşkil etdiyi Kvebek əyalətində dünyaya göz açdığından və onun şəxsiyyət kimi formalaşması dövrü, məhz fransız dilinə rəsmi statusun qəndirilməsi yönündə aparılan mübarizə dövrünə təsadüf etdiyindən, yazıqının yaradıcılığında (məsələn, *Surfacing* (1972) romanında) fransız dilinin Kanada cəmiyyətindəki və xüsusilə də, Kvebek əyalətindəki mövqeyi kimi sosiolinqvistik məsələlərin işıqlandırılması qaçılmaz idi.

Nobel (1993) və Pulitser mükafatları (1988) lauretı – afroamerikan əsilli məşhur ABŞ yazıq Toni Morrisonun dil kimliyinin araşdırması burada müəllifin etnik kimliyinin psixosomasiyal, intellektual (burada daha çox emosional intellekt fərqliliyindən söhbət gedir) altyapısının, fonunun yəni "background" – onun afroamerikan mədəniyyətindən qaynaqlandığını ortaya qoyur. Belə ki, P. Eckhard O.V.Karkavina, L.V.Belonojko və bir çox başqaları T.Morrison yaradıcılığı üçün intermediallığın xarakterik olduğunu vurğulamışdır. Tədqiqatçılar Morrison təhkiyəsi üçün afroamerikan cəzının təsiri ilə ifadə tapan intermediallığın xarakterik olduğunu və bunun özünü yazıqın bədii üslubunda, konkret olaraq, cümlə strukturlarında, dioloji nitqlərin arxitektikasında özünü biruzə verdiyini qeyd edirlər. Zənnimizcə, T.Morrisonun afroamerikan jəzına belə aludəliyi və onun təsirini öz yaradıcılığına sirayət etməsi bilavasitə onun etnomental kimliyi və emosional intellekt özəllikləri ilə bağlı olduğunu iddia etməklə heç də yanlışdır. Xatırladaq ki, yazıqının uşaqlığı Harlem İntibahı (Harlem Renaissance) dövrünə təsadüf etdiyindən və həmin mərhələnin afroamerikan mədəniyyətinə yaşam və özünüifadə hüququnun tanınması ilə səciyyələndiyindən, Morrison yaradıcılığında onun aid olduğu toplumun mədəniyyət irsi ilə bağlı böyük qürur hissinin əks olunması tam məntiqəməvafiq görünməlidir.

Müasir Böyük Britaniya ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən sayılan, Buker mükafatı lauretı (1990) Antonia Bayettin yaradıcılığının şən əsəri sayılan "Possession: A Romance" əsəri tam intertekstuallıq formatında yazılmış postmodern romandır. Əsərdə müəllifin ingilis ədəbiyyatı tarixinə yüksək səviyyəli bələdiyyini təmin edən, roman boyunca müxtəlif qələm sahiblərinin yaradıcılığına allüziya və reminisensiyalara yer verilməsinə imkan tənayan faktora gəlincə, bu, bilavasitə müəllifin – A.S.Bayettin dil kimliyi ilə, onun intellektual "background"u ilə bağlıdır. Belə ki, müəllifin öz dövrünün ən yüksək təhsil görmüş ingilis ədəbiyyatı bilicilərindən olub, Oksford Universitetində Britaniya ədəbiyyatı tarixi üzrə doktorluq müdafiə etmiş alim olması burada həlledici rol oynamışdır.

Göründüyü kimi, dil kimliyinin formalaşmasında bir çox amillərin simbiozu həlledici faktor kimi çıxış edir və nəticədə həmin dil kimliyi təkrarsız, hər bir fərdə özəl olan nitq nümunələrinin meydana gəlməsini və ya geniş anlamda bədii əsərlərin ərsəyə çıxmasını mümkün edir.

TƏDQIQAT METODU

Qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün araşdırmada təsviri və müqayisəli, komparativ (müqayisəli-qarşılaşdırma) metodlardan, kontekst təhlili metodundan istifadə edilmişdir.

NƏTİCƏ

Aparılan tədqiqat nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1) dil kimliyi anlayışının nəzəri-konseptual əsasları ilk növbədə koqnitivistika ilə bağlı olub multidisiplinar mahiyyət kəsb edir. Belə ki, müasir dilçilik yanaşmalarına görə, hətta linqvistika elminin özünün müstəqil elm kimi deyil, məhz koqnitiv elmlər "konqlomeratının" üzvü olmaqla digər elm sahələrlə əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərirlər;

2) dil kimliyi nəzəri əsaslandırılmasına gəlincə, onun mövcudluğunu mümkün edən faktorlar sırasında: a) etnomental kimlik; b) sosial kimlik (burada makrososial və mikrososial kimliklər də fərqləndirilməlidir); c) dini-konfessional kimlik; ç) lokasiya ilə şərtlənən kimlik; d) psixosomasiyal kimlik; e) intellektual kimlik; ə) gəndər fərqliliyi ilə şərtlənən kimlik (femin və ya maskulin kimlik və s.) və s. bu kimi faktorlar ön plana çıxır;

3) dil kimliyi anlayışı ekstralingvistik mahiyyət kəsb etsə də, onu daxili dilçilik problemlərinə qarşı qoymaq olmaz. Belə ki, yaradıcı şəxsin dil kimliyi bilavasitə onun yararlandığı verbal vasitələr sayəsində ifadə tapır ki, onlar da bilavasitə daxili dilçiliyin ortaya qoyduğu elmi postulatları istinadən təhlilə cəlb edilə bilər.

Aparılan tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş nəticələr müzakirə edilir. Əldə edilmiş nailiyyətlər, üstünlüklər və işin səmərəliliyi qeyd edilir.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

Вайтсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа. Перевод с нем., вступит. Статьи и коммент. О. А. Радченко. М. Изд-во МГУ. (Kitab), 1993г. 224 с.

Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества //

Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, (Kitab), 1984. С. 37-297.

Виноградов В. В. Избранные труды. О языке художественной прозы. М.: Наука, (Kitab), 1980, 392 с.

Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е., М.: Издательство ЛКИ, 2010, (Kitab), 264 с.

Ryan L. Boyd and James W Pennebaker. Language-based personality: a new approach to personality in a digital world.

<http://iulsp.org/wp-content/uploads/2018/06/BoydPennebaker2017-LanguageBasedPersonality.pdf> (online məqalə)

“FAHRENHEIT 451” BY RAY BRADBURY AS A DYSTOPIAN NOVEL

SHAHANE MUSAYEVA

Baku Engineering University

Pedagogy/ Translation and the English Language

sahanemusayeva@mail.ru

BAKU, AZERBAIJAN

ABSTRACT

The purpose of the thesis is to indicate the role and characteristics of dystopia inside of the novels and the main indicators of dystopia in “Fahrenheit 451”. Dystopian novels display the problematic and nasty sides of the society and criticises these issues harshly in order to warn people for the possible unpleasant consequences. Ray Bradbury created his novel “Fahrenheit 451” in a dystopian style. This work criticises the dominant regime that tries to keep the people under the control not allowing them to think, to read or to analyse the true situation in the society. The author has tried to awake the society and recover them from ignorance using several techniques, adding both positive and negative characters and many other factors that are closely related to dystopian thinking.

KEY WORDS: Dystopian Thinking, Criticism Against Ignorance, Warning For Future.

INTRODUCTION

Dystopia is a future world fiction in which dark and undesirable future is represented. Dystopia scrutinizes the reality existing at the present time, and discusses in detail the miserable situation in near future if it continuous at this rate. Ray Bradbury encouraged his readers thinking today inside of dystopia he created in his work “Fahrenheit 451”.

“Fahrenheit 451” indicates the state that tries to declare the idea that the poems are miserable and make you descend into a mood of pessimism, novels force people to think so there is no need for these things, only the people who do not think and only entertain can be happy. This book has been written in a pure dystopian style by displaying tragic situation of society that is going to turn into ignorance but in addition to this he shows the remedy for this problem- that is reading a book.

The work criticises harshly contemporary society in a roundabout way, and sheds light on future showing the changes of the world with big televisions but without books on the society. Fahrenheit 451 means the degree that paper burns. Ray Bradbury has created such world that fire fighters start a fire instead of extinguishing, the people addicted to silly programmes in front of TV, who buys books, they are punished strictly. The protagonist, Montag, is a fireman in the book. His duty is to burn the houses where people keep any books. Even though the book tells the story of the world where books are burned, the topic is not only about books. The decreasing interest on literature, entrapment people's free thinking filling their brain with unnecessary information on TV programmes, revoke their rights,